

Schæffergården 19. november 2007
Førsteamanuensis Arne Torp
Institutt for lingvistiske og nordiske studium
Universitetet i Oslo

Frå urnordisk til moderne nordiske språk på ein time

Periodar i nordisk, og særleg norsk, språkhistorie

- Urnordisk (ca. 200-600)
- **Synkopetida (600-900)**
- Norrønt/gammalnorsk (900-1300)
- **Mellomnorsk (1300-1600)**
- Nynorsk (1600-)

Kjelder om språket i kvar periode

- **Urnordisk og synkopetid (ca. 200-900)**
 - runeinnskrifter med eldre runer
- **Norrønt/gammalnorsk (900-1300)**
 - runeinnskrifter med yngre runer + handskrifter med latinsk skrift (etter ca. 1100)
- **Mellomnorsk (1300-1600)**
 - handskrifter og (etter ca. 1500) trykte bøker
- **Nynorsk (1600-)**
 - alt mogleg!

Språklege nedslag i dette føredraget

- Urnordisk og synkopetid (ca. 200-900)
 - HlewagastiR (400-talet) framfører nokre strofer frå *Attilankwipô*
- Norrønt/gammalnorsk (700-1300)
 - HlewagastiR blir dubba til *Atlakviða*
 - Ein vidgjeten tekst frå *Heimskringla*
 - Samtale mellom far og son frå *Kongsspegele*n (1200-talet)
- Mellomnorsk (1300-1600)
 - Språkleg forfall på 1400-talet
- Eit sveip over Norden i dag
- Tilbake til det som aldri skjedde på 1500-talet
 - Vent og sjå...

Språkforma i kvar periode

- **Urnordisk (ca. 200-600)**
ek HlewagastiR holtijaR horna tawiðó
- **Norrønt/gammalnorsk (800-1300)**
*ek Hlégestr hœltir horn táða
ek ?Hlegestr ?hyltir gerða horn
- **Nynorsk (1600-)**
eg ?Legjest ?holtingen gjorde/laga hornet

Teikning av hornet med runeinnskrift

Historia til gullhorna – i korte drag

- begge horna er funne ved Gallehus i Sønderjylland
- det lange blei funne av ungjenta Kirsten Svendsdatter i 1639
- det korte blei funne av husmannen Erik Lassen i 1734
- 4. mai 1802 blei begge horna stolne av gullsmeden Niels Heidenreich, som smelta dei om (i alt 7,5 kg gull!)
- få dagar seinare skreiv Adam Oehlenschläger diktet ”Guldhornene”, som innvarslar romantikken i Danmark/Noreg
- det korte hornet inneheld truleg den mest vidgjetne av alle runeinnskrifter

Atlakviða

er eit norrønt dikt om hunarkongen *Attila* (405-453) (norr. *Atli*) og burgunderkongen *Gunnar* (norr. *Gunnarr* – urnord. **GunþiharjaR*). Dette er verkelege personar som levde på 400-talet.

I diktet blir det m.a. fortalt at Atles menn har teke Gunnar og broren Hogne (urnord. *HagunaR*) til fange. Atles menn vil presse dei til å fortelje kor dei har gøymt ein enorm gullskatt. Gunnar er redd for at broren skal røpe løyndommen og krev at han skal drepast, men Atles menn prøver først å narre han med hjartet til trelle Hjalle den feige, men då Gunnar avviser det, får han det rette hjartet.

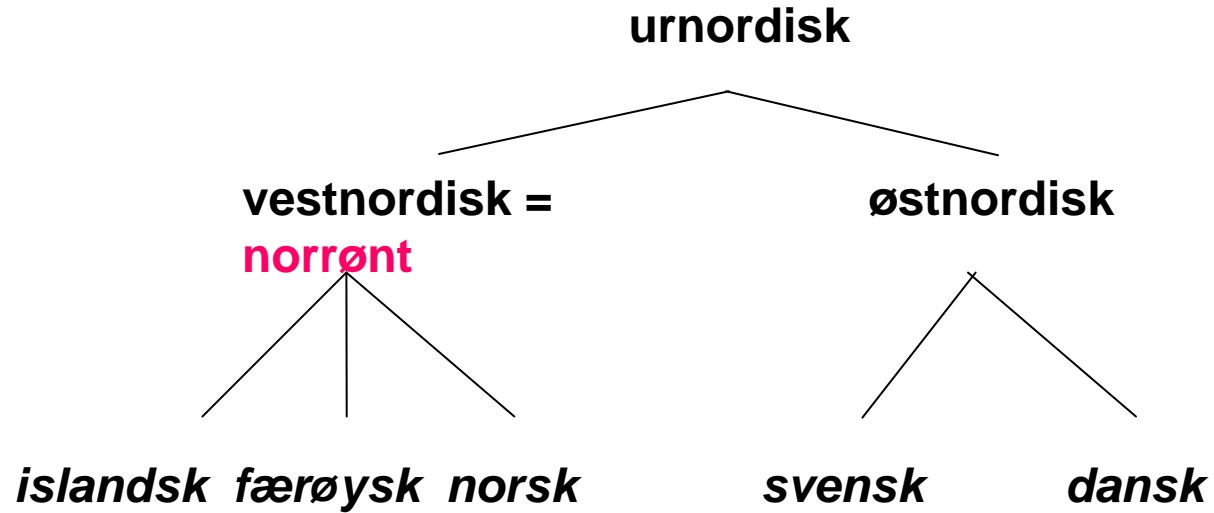
Her framfører
kunsthandverkaren
HlewagastiR holtijaR
nokre strofer frå Attilankwipô

Synkopetida: Den førnorrøne språkrevolusjonen

- Orda blir kortare ved at det skjer endringar i dei trykklette stavingane
 - lange vokalar blir korte (*golþé* > *golli*)
 - korte vokalar fell bort (*ferhwa* > *fjor*)
 - nasale konsonantar fell bort, men nasalerer vokalen framføre, som deretter blir avnasalert
(*kaupan* > *kaupã* > *kaupa*)

+++ mykje anna!

Inndeling av nordiske språk etter stamtremodellen

Atlakviða på *urnordisk og norrønt

*Attilankwipó

(urnordisk, år 400)

Frágun frókinano
if ferhwa wilði
gotanó þeuðanaR
golþé kaupan.

Atlakviða

(norrønt, år 1200)

Frágu fróknan
ef fjqr vilði
gotna þjóðann
golli kaupa.

Og slik læt det då...

Snorri Sturluson (1178-1241)

– islandsk historikar, diktar og politikar

- 1215-18 og 1222-32: lovseiemann (løgsgumaðr) på Alltinget
- 1218-20 og 1237-39: på utanlandsferd til Noreg og Sverige, der han m.a. besøkte Hákon Hákonarson (f. 1204) og hertug Skúli (f. 1189)
- 1220-35: skriveverksemd: *Edda*, ***Heimskringla*** (*Noregs konunga sǫgur*), *?Egils saga Skallagrímssonar*
- 1241: drepen heime i Reykjaholt av kong Hákons leigemordar

Her er draumen til dronning Ragnhild

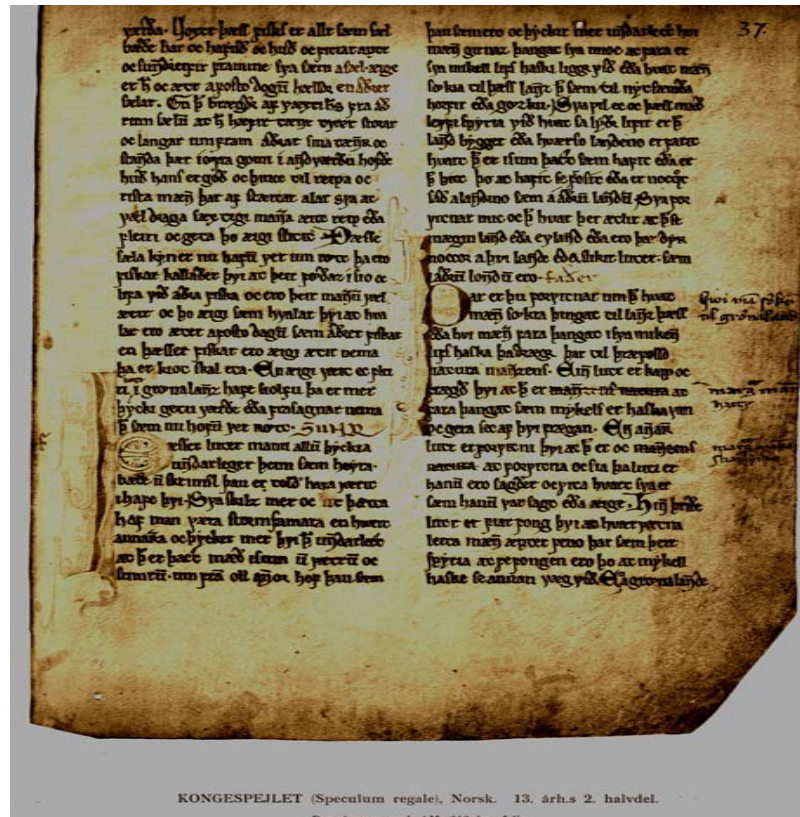
Ragnhildi dróttningu dreymdi drauma stóra. Hon var spök at viti. Sá var einn draumur hennar at hon þóttisk vera stödd í grasgarði sínum ok taka þorn einn ór serk sér, ok er hon helt á, þá óx hann svá at þat varð teinn einn mikill, svá at annarr endir tók jörð niðr ok varð brátt rótfastr, ok því næst var brátt annarr endir trésins hátt í loptit upp.

Hannes Hafstein (1861-1922), islandsk diktar, sysselemaun og minister (som den første innfødde islendingen)

- Þá kom bann frá herra Hákon, sem var harður eins og Drákon. "Ég er hákon -," sagði Hákon, "ég er hákonservatív"!

Utdrag frå *Kongsspegelen - Konungs skuggsjá:* Ein gammalnorsk læretekst frå midten av 1200-talet

KONGSPEILET (Speculum regale), Norsk. 13. årh.s 2. halvdel.

Den Arnam. ind. AM. 243. 8a. folio

Skilnader mellom gammalnorsk og gammalislandsk (= norrønt) på 1200-talet

norrønt = gammalislandsk

Góðan dag herra minn. Ek em svá kominn til yðars fundar sem byrjar hlýðnum syni ok lítillátum at hitta ástsamligan fQður ok gQfgan, ok vil ek þess yðr biðja at þér hafið þolinmóði at hlýða þeim hlutum er mik fýsir at spyrja, en lítillæti at svara með góðfýsi spurnum hlutum.

Skilnader mellom gammalnorsk og gammalislandsk (= norrønt) på 1200-talet gammalnorsk = Kongsspegelen

Góðan dag hærra minn. Ek em svá kominn til yðars fundar sem byrjar lýðnum syni ok lítillátom at hitta ástsamligan fQður ok gQfgan, ok vil ek þess yðr biðja at þér hafer þolenmóðe at lýða þeim lutum er mek fýsir at spyrja, en lítillæti at svara mæð góðfýsi spurnum lutum.

Her kjem litt av samtalen mellom far og son

Den mellomnorske språkrevolusjonen

- **Det norrøne bøyingsverket blir sterkt forenkla** (bort med kasus i substantiv, pronomener og adjektiv; person- tal- og modusbøying i verb; **somme sterke verb blir svake**)
- **Uttalen forandrar seg** (korte og overlange stavingar forsvinn; mange vokalar flyttar på seg, **somme konsonantar blir like**)
- **Fram mot 1600 er språkssystemet i dei sentrale delane av landet nådd fram til det nynorske steget**

Språkleg forfall på 1400-talet: Ungdommen rotar med verbbøyinga og held ikkje styr på konsonantane

- **Sterk og svak verbbøying**
- tradisjonelt: *flá* – preteritum *fló*
- ”forfall”: *flá* preteritum *fláddi*
- moderne parallell: *bar, skar* > *bærte, skjærte*

- **Konsonanten þ**: *þak, þung, þing* > *tak, tung, ting*
- **Konsekvens**: *þak : tak* > *tak = tak*
- **moderne parallell**: *kjenne : skjenne* > *skjenne = skjenne*

Språklege generasjonsmotsetnader på 1400-talet

- Den austnorske bonden Haralder Eiríksson talar eit alvorsord med sonen sin, Éríker Haraldsson

Hva skjedde så?

- Hanseatene kom!
- sútarinn talaði mjök hratt
- skomakeren snakka veldig fort
- de schomaker snakte veldig fort
- skósmiðurinn talaði mjög hratt

Så mye nedertysk kan det være i en skandinavisk setning:

- **Skredderen tenkte *at* trøya passet fortreffelig, men kunden klaget *og* mente *at* plagget *var* kort *og* tøyet simpelt *og* grovt.**
- **De schrâder dachte dat die trôie vortreffelik paste, men de kunde klâgde und mênde dat die plagge kort was und dat tûg simpel und grof.**
- **Klæðskerinn hélt að skyrtan *passaði* fullkomlega, en viðskiptavinurinn kvartaði og taldi að flíkin væri stutt og efnið einfalt og *gróft*.**

Skandinaviske språk

DK/NO/SE

Daglig bruk av Aquafresh ger ett 3-dobbelt beskyttelse/skydd for stærke tænder/tänder, friskt tandkød/tandkött og frisk ånde/pust/andedräkt. Den nye forbedrete/förbättrade formulan ger deres/din mun en frisk følelse/känsla.

Skandinaviske språk

DK/NO/SE

Daglig **brug** **av** Aquafresh **ger** ett 3-dobbelt beskyttelse/**skydd** for **stærke tænder**/**tänder**, friskt **tandkød**/**tandkött** og frisk **ånde**/**pust**/**andedräkt**. Den **nye** forbedrete/**föbättrade** formulan **ger** deres/**din** **mun** en frisk **følelse**/**känsla**.

fra postkontoret

til ARNE TORP

BÆRUMSVN. 144^A 1342. JAR

Før De åpner/opnar brevet, må De være/vere sikker på at det er til Dem/Dykk.

Dersom brevet ikke/ikkje er til Dem/Dykk, gi beskjed til postbetjenten, eller skriv det på brevet og legg det i postkassa så snart som mulig/mogleg.

Bl. 70.280.01 80.000 2.92

Prøver på nordiske språk (1)

Varför bokmål och nynorska?

Orsaken till att man har två norska språkformer i Norge, medan man klarar sig med bara en form av både danska och svenska, är både historisk och politisk. Bokmål är historiskt sett en »förnorskad« utgåva av det danska skriftspråket som användes i Norge sedan den tiden då landet var i politisk union med Danmark (från ca 1400 till 1814).

Nynorska är däremot ett nytt skriftspråk som etablerades ca 1850 på grundval av de norska bygdedialekterna, som ett »nationellt« alternativ till danskan. Bokmål är därför mycket likt danskan – i skrift, inte i uttal! – medan nynorskan har vissa drag gemensamma med färöiska och isländska.

- *Fra Nordens språk med rötter och fötter s. 44*

Prøver på nordiske språk (2)

Hvorfor bokmål og nynorsk?

Grunden til at man har to norske målformer i Norge, mens man klarer sig med én form af både dansk og svensk, er både historisk og politisk. Bokmål er historisk set en »fornorsket« udgave af det danske skriftsprog der har været i brug i Norge siden landet var i politisk union med Danmark (fra ca. 1400 til 1814).

Nynorsk er derimod et nyt skriftsprog der blev etableret ca. 1850 på grundlag af de norske bygdedialekter som et »nationalt« alternativ til dansk. Bokmål ligner derfor dansk meget – i skrift, men ikke med hensyn til udtale! – mens nynorsken har visse træk til fælles med færøsk og islandsk.

- *Frå Nordens sprog med rødder og fødder s. 44*

Prøver på nordiske språk (3)

Hvorfor bokmål og nynorsk?

Grunnen til at man har to norske målformer i Norge, mens man klarer seg med én form av både dansk og svensk, er både historisk og politisk. Bokmål er historisk sett en »fornorsket« utgave av det danske skriftspråket som har vært i bruk i Norge siden landet var i politisk union med Danmark (fra ca. 1400 til 1814).

Nynorsk er derimot et nytt skriftspråk som ble etablert ca. 1850 på grunnlag av de norske bygdedialektene som et »nasjonalt« alternativ til dansk. Bokmål ligner derfor dansk meget – i skrift, men ikke med hensyn til uttale! – mens nynorsken har visse trekk til felles med færøysk og islandsk.

- *Fra Nordens sprog med rødder og fødder s. 44*

Prøver på nordiske språk (4)

Kvifor bokmål og nynorsk?

Grunnen til at ein har to norske målformer i Norge, medan ein greier seg med éi form av både dansk og svensk, er både historisk og politisk. Bokmål er historisk sett ei »fornorska« utgåve av det danske skriftspråket som har vore i bruk i Noreg sidan landet var i politisk union med Danmark (frå ca. 1400 til 1814).

Nynorsk er derimot eit nytt skriftspråk som vart etablert ca. 1850 på grunnlag av dei norske bygdemåla som eit »nasjonalt« alternativ til dansk. Bokmål er derfor svært likt dansk– i skrift, men ikkje i uttalen! – medan nynorsken har visse drag sams med færøysk og islandsk.

- Oversatt fra *Nordens språk med røtter og føtter* s. 44

Eksempler på at nynorsk

”har visse drag sams med islandsk og færøysk”

jag vet att han kommer hem

jeg ved at han kommer hjem

jeg vet at han kommer hjem

eg veit at han kjem heim

eg veit at hann kemur heim

ég veit að hann kemur heim

Prøver på nordiske språk (5)

Hví bókmál og nýnorskt?

Orsøkin til, at tað í Noregi eru tvey málsnið, meðan tað er nóg mikið við bara einum málsniði í donskum og svenskum, er søgulig og politisk. Bókmál er søguliga sæð ein norskað útgáva av tí danska skriftmáli, sum varð brúkt í Noregi í tí tíðini, tá ið landið var í politiskum samveldi við Danmark (frá uml. 1400 til 1814).

Nýnorskt er harafturímóti eitt nýtt skriftmál, sum varð grundað uml. 1850 við støði í norskum bygdarmálum, sum ein innlendskur valmøguleiki til danskt. Bókmál er tí ógvuliga líkt donskum – í skrift, ikki í framburði! – meðan nýnorskt hevur ávís drøg í felag við føroyskt og íslendskt.

- Frá *Norðurlandamál við rótum og fótum* s. 44

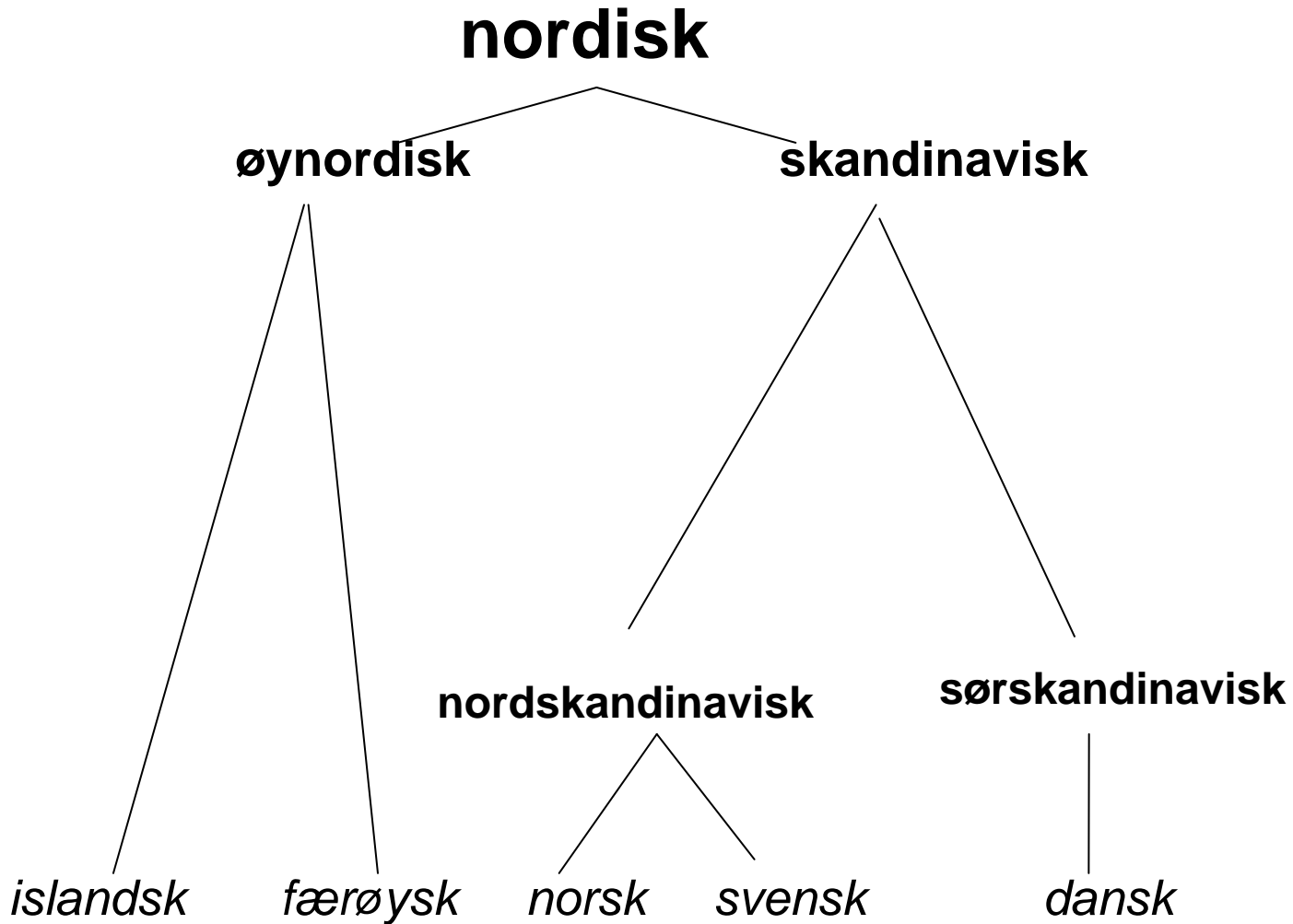
Prøver på nordiske språk (6)

Hvers vegna bókmál og nýnorska?

Ástæðurnar fyrir því að til eru tvö norsk málform í Noregi, á sama tíma og hægt er að komast af með aðeins eitt form af bæði dönsku og sænsku, eru sögulegar og pólitískar. Bókmál er sögulega séð „norsk“ útgáfa af danska ritmálinu sem var notað í Noregi frá þeim tíma er landið var í stjórn málasambandi við Danmörku (frá u.þ.b. 1400 til 1814).

Nýnorska er aftur á móti nýtt ritmál sem var komið á um 1850 á grundvelli norskra mállýskna sem „þjóðernislegur“ valkostur á móti dönskunni. Bókmál er þess vegna afar líkt dönsku – í ritmáli en ekki í framburði! En nýnorskan á ýmislegt sameiginlegt með færeysku og íslensku.

- *Fra Norðurlandamálin með rótum og fótum s. 44*

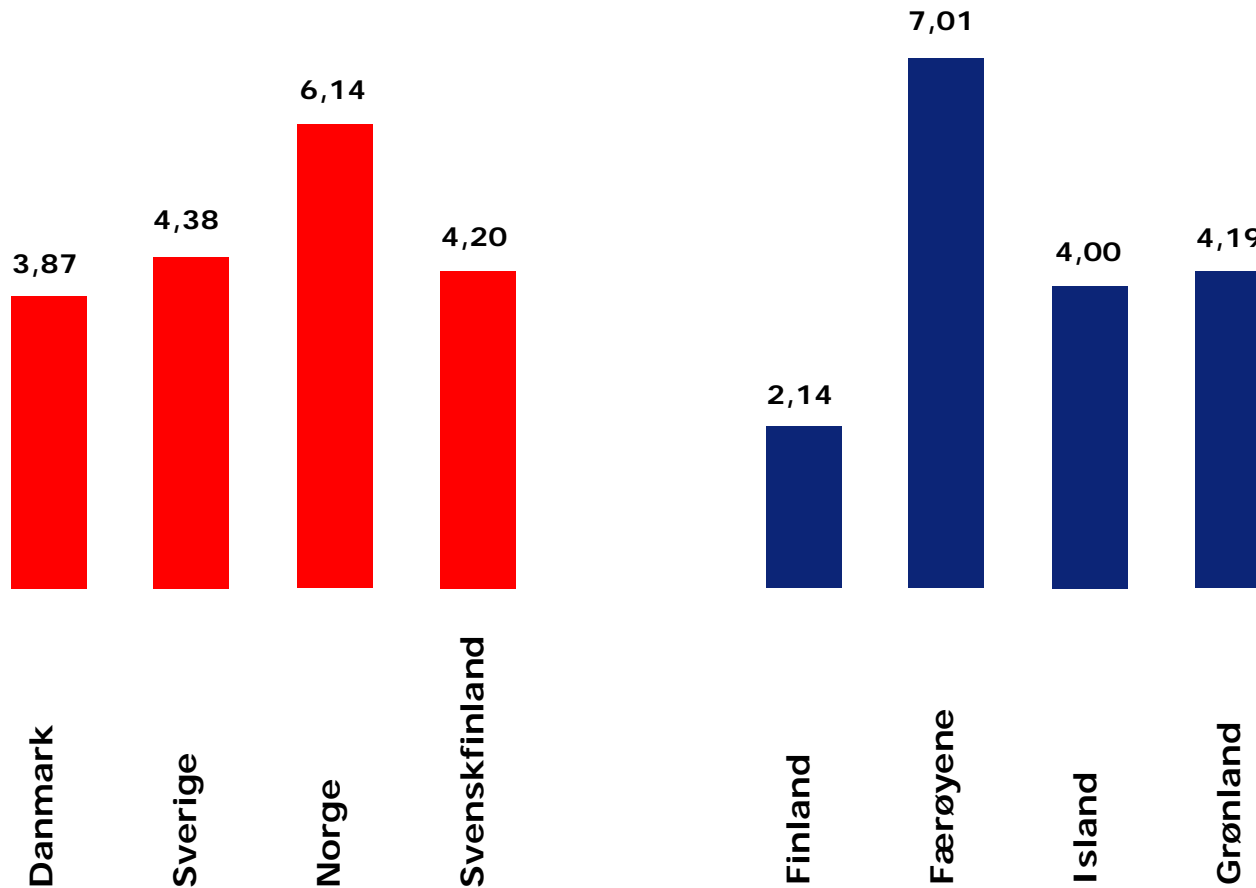
Inndeling av moderne nordiske språk basert på innbyrdes forståelighet

INS

Internordisk språkforståelse i en tid med økt internasjonalisering 2003-2004

Samla resultat for nabospråksundersøkelsen

Hvorfor er nordmennene alltid best i skandinavisk nabospråksforståelse?

- **Norsken ligger midt mellom svensk og dansk.**
- **Vi har ”svensk” uttale og ”dansk” ordforråd.**
- **Nordmennene er vant til språklig variasjon.**
- **Vi har to skriftlige målformer, og dialektene er mye mer brukt enn i nabolanda.**

Et dansk vitnesbyrd om nordmennenes nabospråkskompetanse

- Det er Norge, der har nordisk rekord i sprogforståelse og sprogforståelighed. Ud over de rent lingvistiske forklaringer vil jeg anføre den sprogpsykologiske forklaring, at man i Norge har udviklet en større grad af sproglig opmærksomhed, at norske er vant til at høre talesproget i flere varianter, end vi andre, at man i Norge er vant til at se variationer i skriftsproget – og alt det kan man takke kongeriget Danmark for!
 - Lund, Jørn 1990: «Dansk og norsk» I *Språk i Norden* s. 103

Etter mellomnorsk tid fanst det ikkje noko eige norsk skriftmål, men det kunne blitt annleis

- Etter reformasjonen fekk folk i Norden Bibelen på morsmålet
- På 1500-talet blei Bibelen omsett til *dansk*, *finsk*, *islandsk* og *svensk*, men ikkje til *norsk* (og heller ikkje til færøysk og samisk - og sjølvsagt ikkje grønlandsk)
- **Kontrafaktisk scenario:** Dersom Noreg hadde vore politisk uavhengig av Danmark, er det all grunn til å tru at Bibelen hadde komme på norsk.

Likevel er det sjølvsagt ingen som kan seie sikkert *korleis* eit norsk bibelspråk på 1500-talet kunne ha lydd

- Dersom det politiske tyngdepunktet i Noreg hadde lege på Austlandet, hadde norsken nok vore nokså lik svensk.
- Men dersom det hadde lege på Vestlandet, hadde saka vore annleis...
- Her skal me sjå korleis ein i så fall kan tenkje seg at juleevangeliet kunne ha vorte.

Byrjinga av juleevangeliet med 1500-talsrettskriving

- Ogh thadh bar til a theim dogum at thadh bodh geck vt fra Keisaranum Augusto at Heimerenn aller skullde skattskriffuast. Ogh thænne Skattskrift hoffst fyrst vpp hia Cyrino sum tha var Landstiornare j Syria. Og alle foro adh tee sigh, huar til sinum By.

Ogh thadh bar til a theim doghum at thadh bodh geck vt fra Keisaranum Augusto at Heimerenn aller skullde skattskriffuast. Ogh thænne Skattskrift hoffst fyrst vpp hia Cyrino sum tha var Landstiornare j Syria. Og alle foro adh tee sigh, huar til sinum By.

Her kjem det som aldri fanst, men kunne ha funnest!

- [Her](#) får du juleevangeliet slik du aldri har fått det før.

Med eit vestnorsk bibelspråk på 1500-talet hadde nordmenn og danskar truleg måtta snakka engelsk med kvarandre i dag

Ein kan derfor kanskje konkludere som Henrik Ibsens norske los *Terje Vigen*:

”Bedst var det kanhende,
det gik som det gik,
og så får du ha’ tak da, Gud!”

